

A középkori nyugati misszió és a románság.

A magyar—román viszony történeti alakulásának mind a mai napig kiható erejű alakító tényezője az a körülmény, hogy a magyarság Szent István apostoli munkája által a nyugati egyház tagja lett, a románságot pedig történelmi sorsa a keleti bizánci—szláv keresztyénséghez kapcsolta. A nyugati és a keleti egyház ellentéte merev határvonalat vont a középkori magyar birodalom területén együttélő magyarság és románság közé és nemzeti szembenállássá fejlesztette az eredet, életforma és ősi műveltség-adta különbségeket.

A nyugati-keleti egyházi ellentétek megszüntetésére, a lelki szakadás áthidalására indulnak meg az uniós törekvések. A szakadás és az unió, mint egy sajátos történelmi dialektika két része, elválaszthatatlanul egybe tartoznak. Az természetszerű, hogy a szakadással egyidejűleg, sőt a szakadásra mutató jelek feltűnésekor már megindul az uniós törekvés is. Az ellenben csak a keleti egyház történetének tanulmányozása által érthető meg, hogy miképpen válnak az uniós törekvések az elszakadás mélyülésének, a szembenállás gyűlöletté fokozódásának okaivá. E helyen azt kívánjuk megállapítani, hogy az egymástól elszakadt nyugati és keleti egyház közötti új egység megteremtéséért a nyugati egyház fáradozott. A magyar és román viszony alakulásában a nyugati—keleti ellentét nemzeti szembenállássá fejlődésével egyidejűleg azt is meg kell állapítanunk, hogy a magyarság új és új eszközökkel igyekezett a szembenállás megszüntetésére s az ellentéteknek egy magasabb eszmény közös szolgálatában való feloldására.

Az egységtörekvések missziói jellege.

Az egyház és állam viszonyának a keleti keresztyénség területén a nyugati fejlődéstől eltérő alakulása magyarázza meg a keleti keresztyénség történeti sorsát, világít rá Nyugat és Kelet elszakadásának folyamatára és csak ennek ismeretében érthetjük

meg a nyugati uniós törekvések nehézségeit. Az ellentétek magva adva volt azokban a különbségekben, amelyek az egyház nyugati és keleti felének tanításában és liturgikus gyakorlatában századokon keresztül kialakultak. Photius Encyklikájában¹ mint legnevezetesebb különbséget említi meg a Szentlélek származása tanában a nyugatiak azon tanítását, hogy a Szentlélek a Fiútól is (Filioque) származik. Caerularius Mihály,² aki alatt a végső szakadás megtörténik, azt hangoztatja, hogy a nyugatiak kovásztalan kenyérrel adják az urvacsorát, amelyben Krisztus teste nincs valósággal jelen. Ezekhez járul a pápai hatalom és a purgatorium tagadása, valamint a liturgikai különbségek: a bőjtrel kapcsolatos eltérő rendtartások és az, hogy a keletiek szerint hibás a nyugatiak keresztelési szertartása s ezért a nyugati pap által megkeresztelteteket újra keresztelik.

Hogy ezekből a különbségekből kifejlődhetett a schizma és az a mélyreható ellentét, amit a későbbi uniós kísérletek sem tudtak áthidalni, azt csak azzal, e felsorolt különbségeknél döntőbb, fejlődéssel tudjuk megmagyarázni, amit az egyház és állam viszonyának az alakulása a keleti egyházhoz tartozó népek történetében mutat. Az egyház keleten az államhatalom eszközévé, autokephál szervezetében a nemzeti élet részévé vált. Nyugathoz való viszonyában e helyzetből az következett, hogy az uniós törekvéseket nem vallásos tartalmuk szerint mérlegelte, hanem bennük politikai célkitűzéseinek ellenségét látta, vagy — ami egyházi megítélés szerint ugyanazt jelentette — politikai érdekei miatt engedett teret érvényesülésüknek. Az egyházi élet minden vonatkozása politikai megítélés alá került. Az egyház az állami önállóság, a népi öntudat és a nemzeti lét kifejezője, a nyugati misszió, — álláspontjuk szerint — mivel változtatni akart a helyzeten, a politikai hatalom ellensége, a népi öntudat megsemmisítője és aláássa a nemzetnek az egyházban kifejezett egységét.

Nyugat és Kelet egyházi ellentétekből kifejlő lelki szakadásáért a felelősség terhe nem hárítható maradék nélkül a keleti egyházra. Kétségtelen, hogy része volt ebben a nyugati uniós törekvéseknek is. A nyugati uniós törekvéseket azonban félre-

¹ A bulgár egyházi harc alkalmából, 867-ben kiadott Encyklika részletes ismertetését lásd a keleti schizma történetének alapvető munkájában: Hergenröther J., *Photius, Patriarch von Constantinopel*. Regensburg, I—III. k. 1867—1869. I, 642—648.

² A keleti egyháznak a nyugati egyház elleni kifogásait, a nyugatiak „tévedéseit“ 22 pontba foglalva sorolja fel Caerularius Mihály egyik levele: Hergenröther i. m. III, 769—770.

értjük, ha a keleti megítélést magunkévá téve, esetleges politikai kísérő jelenségeikből akarjuk történeti szerepüket megérteni. Az uniós törekvések az egyház egységének helyreállítását szolgálták. A nyugati keresztyénség felismerte, hogy önmaga lényegéről való lemondás nélkül nem mondhat le az egyház egységéről, melynek alapja nem valamilyen hatalmi érdek, hanem Isten parancsa. Az egyház a Jézus Krisztus teste s az egyház egysége a főhöz, Krisztushoz való kapcsolatot, a vele való egységet, a hit és a hitvallás egységét jelenti. Az Efézusi Levél bizonyágtétele³ és Jézus szavai az egy akolról és az egy pásztorról⁴ nem engednek bele nyugvást a történelmi helyzetbe, hanem döntés elé állítanak és kényszerítenek az egyház büne, a schizma elleni küzdelemre.

Az egyház egységéért való felelősség hordozás csak ott alakulhatott ki, ahol élt az egyház önállóságára való törekvés és ahol világi tényezők nem befolyásolták sajátos hivatástudatát. A nyugati egyház új és új kísérletekkel próbálja megszüntetni a schizmát. Uniós törekvéseinek biztosítására igénybe veszi mindazokat az eszközöket, amiket helyzete biztosított számára. A hatalom kényszerítő eszközeit, a nyugati társadalom vonzerejét, a magasabb, nyugati műveltség hódító erejét egyformán alkalmazza az egység megvalósítása érdekében. Uniós törekvéseinek igazi indító oka azonban nem ezekben az eszközökben, hanem Isten parancsai iránti hívő engedelmisségben van. A IV. lateráni zsinat a görögök szakadása felől azt állapítja meg, hogy az apostoli szék kímélni kívánja szokásaikat és erkölceiket, csak hogy visszatérjenek az egyház egységébe s az egyháznak e nagy botránya (tantum scandalum) megszűnjék, hogy legyen ismét egy akol és egy pásztor.⁵ Az uniós törekvések mélyén megnyilvánuló hitbéli tényező miatt e kezdeményezések többek külsőleges egységkeresésnél. Valóban *missziói törekvések*, e szónak abban a bibliai értelmében, mely küldetést jelent a Krisztusról való bizonyágtételre és az ő evangéliuma hirdetésére.⁶ Az uniós törekvések bizo-

³ Efézus 4:4—6.

⁴ János 10:16.

⁵ Denzinger—Bannwart, *Enchiridion Symbolorum*, 14—5, 193.

⁶ Jellemző e tekintetben Kapisztrán János bizonyágtétele magyarországi missziói útjáról III. Calixtus pápához írott levelében: „Beatis-sime pater, ad sanctorum pedum osculavum essem in inferioribus regni Hungariae partibus ubi omnes fere schismatici erant et infideles ante accessum meum, etiam exhortatus et impulsus a primis regni, *viriliter evangelizebam verbum Dei, prout eloqui dobat Deus.*“ Lupşa Ştefan, *Catolicismul și Româniî din Ardeal și Ungaria până la anul 1556*. Cernăuți, 1929. (a következőkben: Lupşa) 102.

nyos formái és eszközei mélyítették Nyugat és Kelet ellentétét s a kényszerítés eszközeire válaszul megjelenő keleti türelmetlenség növelte a gyűlöletet, mely a keletiekben a közeledés minden lelki alapját megsemmisítette.⁷ Ha az unió munkája mégis újra és újra megindult, ha tudott eredményeket elérni s főként ha alkalmas volt arra, hogy általa erősödjék, gazdagodjék, Isten akaratának világosabb ismeretére jusson el a schizmában élő egyház, úgy azt az egységtörekvések missziói jellegének kell tulajdonítanunk, mely az unió-történet minden kísérletében világosan felismerhető.

A „pseudoepiscopi“ és az unió.

Az első okleveles adat, amit a román egyház történetéről ismerünk, a magyarság által vállalt missziói feladatokkal és uniós törekvésekkel áll kapcsolatban. IX. Gergely pápa írja 1234-ben IV. Bélának, hogy az újonnan alapított kún püspökség területén él egy „Walaci“ nevű nép, mely magát keresztyénnek vallja, a szentségeket azonban a görögök rítusát követő „pseudoepiscopoktól“ fogadja el.⁸ A püspökség területén, Moldva déli részén és Havasalföld keleti felén⁹ lakó katolikus hívek, magyarok és németek közül egyesek átmennek hozzájuk s velük egy néppé lesznek. E veszedelem leküzdésére ajánlja, hogy a kúnok püspöke szenteljen fel suffraganeus püspököt e schizmatikusok számára s egyúttal figyelmezteti a királyt esküjére, mellyel kötelezte magát arra, hogy az országa területén élő, Rómától elszakadt keresztyéneket a pápa iránti hűségre fogja kényszeríteni. IX. Gergely alakja úgy ismeretes az egyháztörténetben, mint aki III. Ince művének volt a folytatója. Tovább vitte a III. Ince által megkezdett uniót s kapcsolatokat keresett a konstantiná-

⁷ Jellemző e gyűlölségre Niketas Choniates-nek, Konstantinápoly latinok általi elfoglalása történetírójának feljegyzése: „die verfluchten Lateiner lechzen nach unseren Gütern und möchten unser Geschlecht vernichten... zwischen uns und ihnen besteht eine Kluft des Hasses, wir können uns seelisch mit ihnen nicht verbinden und gehen in allem völlig auseinander“ — idézi Ostrogorsky Georg: *Geschichte des Byzantinischen Staates*. München, 1940. 276.

⁸ Lukinich—Gáldi—Fekete Nagy—Makkai: *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*. Budapest, 1941. [A következőkben: Documenta]. 17—18. (7. sz.)

⁹ A milkói (kún) püspökség sokat vitatott területének véglegesnek látszó megállapítását adja Makkai László: *A milkói (kún) püspökség és népei*. Debrecen, 1936. 20-25.

polyi latin patriárkátus létesítése után alakult új keleti egyházi központtal, a kisázsiai Nicea pátriárkájával.¹⁰ Az említett levélben IX. Gergely olyan megoldást kíván, amilyent III. Ince akart megvalósítani. 1204-ben, a magyarországi görög kolostorok hanyatlásáról értesülve, írta III. Ince a nagyváradi püspöknek és a bakonybéli apátnak, hogy nem lehetne-e a görögök számára külön, közvetlenül a pápa alá rendelt püspökséget létesíteni.¹¹ Hasonló szellemben intézkedett a nem katolikus rítusokról a IV. lateráni zsinat is: monstrumnak nevezve az olyan várost, vagy dioecesiset, melynek több püspöke van, elrendeli, hogy a város, illetőleg dioecesis katolikus főpapja gondoskodjék az egyes rítusok (és nátiók) számára alkalmas vikárius beállításáról.

E zsinati intézkedésben, valamint IX. Gergely levelében a XVI. századi rutén és XVII. századvégi román uniált püspökség előképét, az arra való törekvést kell látnunk. E törekvés azonban akkor nem vezetett eredményre. Az eredménytelenség okát abban látjuk, hogy e korszakban még nincs kialakult, magasabb felépítettségű román egyházszervezet, a pásztorszállások papjai között nincs kiemelkedő „alkalmas” egyéniség, aki a missziói latin püspökség vikáriusa lehetne.

A pápai levél által említett moldovai „pseudoepiscopi” — a levél egyik magyarozójának igaznak látszó feltevése szerint — II. Asan bulgár cár és a bulgár egyház megbízottai, akik ezen a területen a magyar király terjeszkedésétől féltik a bulgár érdekeket¹² s ezért dolgoznak a katolikus misszió ellen. A „pseudoepiscopi” említéséből nem következtethetünk már kialakult román egyházszervezetre. Püspöki szervezet nem is alakulhatott ki a transhumance életformájában élő, félnomád román nép között. A schizmatikusok uniójára felesküdő királynak a pápai utasítás végrehajtására előbb le kellett volna telepítenie e „Walaci” nevű népet, a helyhez kötött életmódban ki kellett volna építenie püspöki egyházszervezetét s e szervezet élén állókat kellett volna megnyernie az uniónak. Nyilvánvaló, hogy itt a pápai elgondolás olyan viszonyokra támaszkodott, amilyenek a görög, bulgár és szerb egyház életéből voltak ismeretesek, de amelyek semmiképpen sem találtak a XIII. századi román viszonyokra.

¹⁰ V. ö. Mirbt Karl cikkét Hauck, *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*. VII, 117—121.

¹¹ Moravcsik Gyula, *Görögnyelvű monostorok Szent István korában*. Szent István emlékkönyv. Budapest, 1938. I, 420.

¹² Auner Carol, *Episcopia Milcoviei*. Revista Catolică. București, 1912. 547—549.

A letelepedés a misszió előfeltétele.

A középkori magyar egyház románok közti missziójának kezdetét a románság korabeli viszonyainak tekintetbe vételével a magyar királyság középkori telepítő politikájában kell keresnünk. A letelepítés által — az egyháznak a középkori államban elfoglalt helyzetéből kifolyóan — a románság egyre sűrűbb kapcsolatba került a nyugati egyházzal is. Az Erdélybe telepített románok királyi telepések voltak, a királyi hegybirtokok pásztorai és a királyi várak népei.¹³ Adójuk, a „quingagesima“ is a királynak fizetett adó volt. A középkori magyar államban azonban a király is köteles volt jövedelme után tizedet fizetni az egyháznak s így e tized az egyházat megillette a quingagesima után is. Ez az értelme IV. Béla 1256-ból és 1262-ből származó oklevelének, amelyben megerősíti az esztergomi érsek tizedszedési jogát a románoktól származó királyi jövedelmekre.¹⁴ Az esztergomi érsek után a gyulafehérvári püspökség is kapcsolatba kerül a román telepesekkel. A XIII. század második felében a királyi jogok és jövedelmek megcsonkításával megindul a románoknak magánbirtokokra való telepítése. III. András megpróbálja megállítani ezt a folyamatot, azonban az egyházzal kivételt tesz. A gyulafehérvári káptalannak megerősíti azt a jogát, hogy fejérmegyei birtokaira, Nagyenyed környékére, Fülesdre, Ompoicára, Dályára románokat telepítsen, sőt e románok teljes ötvenedszolgáltatását a káptalannak adja át.¹⁵ Ugyanazon a vidéken feküdt az a Diómái és Tinód nevű két román birtok, amelyeket egy félszázad múltán szerzett meg a káptalan.¹⁶ E birtokban az ötvenedet a földesúr-egyházi hatóság számára a kenézek szedték be, akik így népükkel szemben a káptalan képviselői.¹⁷ A nagyváradai püspökség Hodoson szerzett román birtokot 1326-ban.¹⁸ A

¹³ Makkai László, *Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben*. Kny. a Hittel 1941. 2—3. számából, Kolozsvár, 14—15.

¹⁴ *Documenta* 25—26., 27. (12. és 14. sz.)

¹⁵ *Documenta* 41. és 42. (22. és 23. sz.) Az 1293-ban kapott román falvak adóját a gyulafehérvári káptalan jövedelmeinek 1331-ben készült összeírásában is megtaláljuk. V. ö. *Documenta* 70—71. (42. sz.)

¹⁶ A birtokot 1349-ben szerzi meg a káptalan. *Documenta* 112—114. (80. sz.)

¹⁷ 1326-ban egy egyezségben szereplő „Stanizlou, Nicolaus dictus Thuz, Kendech és Romanus“ nevű fülesdi románokat a gyulafehérvári káptalan jellemző módon „kenezii nostri“-nak nevezi. V. ö. *Documenta* 64—65. (38. sz.)

¹⁸ *Documenta* 66. (39. sz.)

kerci cisztercita kolostor pedig, amelynek egyik adománylevelét II. András 1223-ban, még azzal erősíti meg, hogy kiveszi joghatósága alól az adományozott terület vlachjait, 1322-ből származó vagyonszerzéséről szerint már „Kerch Olacorum“ nevű faluban is birtokos.¹⁹

Az egyházi birtokok a magánbirtokokkal közös csoportot alkotnak: kisebb terjedelmük miatt egyformán sokkal inkább rá vannak kényszerítve arra, hogy nomád életmódot folytató pásztorjobbágyaikat helyhez kössék, mint a nagykiterjedésű királyi uradalmak.²⁰ Így az egyházi birtokok is részt vesznek a románok állandó letelepítésének munkájában, aminek első jelei éppen e korból a XIII. század végéről, XIV. század elejéről maradtak fenn. E telepítési munka első eredményei az olyan ikerfalvak, amilyen az említett „Oláhkerce“ is, ahol a meglévő magyar, vagy szász falu határában új román falu létesül. Az egyházi misszió szempontjából nem jelentett lényeges különbséget az, hogy az új román falu világi, vagy egyházi földesúr birtokán létesült. Lényeges volt azonban magának a megtelepedésnek a ténye, mely által a román község bekapcsolódott a magyar társadalom életrendjébe s ezzel együtt a nyugati egyház hatása alá került.²¹

A letelepedés és a magyar hatásra meginduló átalakulás²² fel-

¹⁹ A kerci kolostor román birtokaival kapcsolatos két oklevelet részletes magyarázatokkal kísérve a 3. és a 35. sz. alatt közli a *Documenta* 9—10., 59—60. A kolostort a románok részéről ért támadásokról összefoglaló ismertetést nyújt Lupşa 35—38.

²⁰ A magánbirtoknak a románság középkori erdélyi letelepedésében vitt szerepére nézve lásd Makkai L. idézett tanulmányát: *Balkáni és magyarországi elemek*, stb. 21.

²¹ A megtelepedett életforma és a nyugati misszió szoros kapcsolatára rámutat a magyarság Szent István korában bekövetkezett átalakulásával kapcsolatban Váczy Péter, *A magyarság a román és gót stílus korában*. Magyar Művelődéstörténet. I, 98—99., a kunok megtérítése kérdésével összefüggően pedig Makkai L. idézett tanulmánya: *A milikói (kun) püspökség*, stb. 39.

²² Lupşa — egyébként a magyar források alapos ismeretéről számot adó — idézett munkájában a nyugati misszió társadalmi-politikai előfeltételét nem annyira a telepítésben, mint inkább a katolikus klérus kancelláriai és hivatalos-helyi működésében látja. A románságot Erdély őslakosságának feltüntetett román teoriának megfelelően a középkori magyar—román viszonyt úgy tekinti, amelyet nem a románság betelepítése határozott meg, hanem az, hogy a királyok román birtokokat ajándékoztak híveiknek és az egyházi intézményeknek. Ilyen feltételezés alapján a döntő — szerinte — a nyugati papság, káptalanok és konventek „közjegyzői“ tevékenysége volt, mely „a magyar katolikus papság számára presztizst biztosított a románok előtt és propaganda-lehetőséget a gyakori érintkezés által“. (28.) A „gyakori érintkezés“ való-

színre hozta a régi román társadalmi rendet s ennek keretében a primitív román egyházszervezetet. Valószínűnek látszik, hogy a legtöbb román pásztorzállásnak, katunnak megvolt a maga papja s amikor a kenéz letelepítette a faluját valamelyik földesúr birtokán, papjuk (vagy papjaik) számára is letelepedési engedélyt szerzett. Így érthető meg, hogy Demeter nagyváradi püspök, amikor Felwenter (ma Venter, Bihar vm.) birtokát „populorum multitudine“ kívánja benépesíteni, engedélyt ad ott egy román pap megtelepedésére is.²³ E román papok társadalmi helyzetük szerint a kenézek és az „Olachi populani“ között helyezkedtek el. Erre mutat az, hogy egy régi román birtokperben, mely két kenéz között folyt, a perben szereplő 24 esküdt közül 12 a kenézek, 6 a papok és 6 a közaláhok képviselője.²⁴

A schizmatikus román papokra vonatkozó okleveles adatok arra mutatnak, hogy letelepedésük engedélyezése, a román primitív társadalomban kialakult helyzetük érintetlenül hagyása nemcsak a magyar telepítési politika által adott kedvezmény volt, hanem annál több: a magyar türelmesség megnyilvánulása. Az említett, 1360.-i Hátszeg vidéki birtokper esküdszékét az erdélyi alvajda hívja össze s nem idegenkedik oda elhívni a papokat sem, akik között egy esperes is szerepel, ami bizonyos kisebb területi egységet összefogó szervezet fennállására is rávilágít. Ugyanebből az évtizedből ismerünk két királyi rendeletet, amelyek közül az egyik egy Myrozlav nevű Máramaros vidéki román pap birtokjogát ismeri el, a másik pedig „Ladislaus de Almás dictus Pop“

jában a bevándorlás és letelepedés által jött létre, a káptalanok „közjegyzői“ tevékenységét pedig nem befolyásolták a vallási propaganda szempontjai. Bizonyosság erre azokon a birtokbaiktatási eseteken túl, amiket Lupşa felsorol, Hosszúmező (Máramaros) város polgárainak a körtvélyesi Szent Mihály arkangyalról elnevezett görög monostor elleni 1458.-i birtokpere, amelyben a leleszi római katolikus konvent a görög monostor igazságát bizonyítja. (Mihályi János, *Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból*. Máramarossziget, 1900. 376, 393.) V. ö. Lupşa 21—45.

²³ Bunyitai Vince, *A váradi püspökség története*. Nagyvárad, 1883. I, 192. Az 1349-ben kiadott oklevél nemcsak a letelepedést engedi meg egy román pap számára, hanem őt egyúttal a földesuri fizetés és szolgálat alól is felmenti.

²⁴ *Documenta* 146—149. (112. sz.) Ez a dokumentum közli az első ismert erdélyi román papneveket: „Petrus archydiaconus de Ostro, Zampa de Clapatuia, Balk de Possana, Dalk de Domsus et Dragomyr de Tusta ecclesiarum sacerdotis Olachales“. A felsorolt községek Hátszeg környéki román falvak.

Déva vidéki román papnak ad földet.²⁵ A letelepedés, a románoknak a magyar társadalmi rendbe való bekapcsolása nem kívánta áldozatul a románság régi egyházi szervezetét, papjaik nemcsak, hogy letelepedhettek népükkel együtt, hanem, szerencsés körülmények között, földbirtokosokká is lehettek.

Ugyanakkor azonban — s ezt az előző megállapításhoz hasonló határozottsággal kell kimondanunk — a letelepedés megadta a nyugati egyház számára a románok közötti misszió lehetőségét s az egyház megfelelő módon élt is ezzel a lehetőséggel. Anélkül, hogy túlzott jelentőséget tulajdoníthatnánk az 1332—35. évi pápai tizedjegyzékben szereplő Kolozs megyei „Oláhfenés“-re vonatkozó bejegyzésnek, nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy egy román faluban — bár nem lehetetlen, hogy e ma, Magyarfenés néven ismert, teljesen magyar falunak, akkor is volt már magyar lakossága — a pápai tizedszedők egy katolikus pap nevét és négy éven át befizetett tizedét jegyzik fel.²⁶ Megjegyzésre méltó az a körülmény is, hogy Demeter nagyváradi püspök említett kiváltságlevelében Felwenter községnek a román pap tartását „gratia specialis“-ként engedi meg s igen valószínű, hogy nem látták minden egyházi birtokon egyforma szíveséggel a schizmatikus papot. XXII. János avignoni pápa 1328-ban kelt és a magyar főpapokhoz intézett levele még inkább meggyőz arról, hogy a románok közötti térítés párhuzamosan folyhatott a letelepítés munkájával. A pápai levél az áttért szlávokkal és kúnokkal együtt áttért románokat említ s inti a főpapokat, hogy ne legyenek túl szigorúak ezekkel szemben a tized szedésében.²⁷

Nagy Lajos missziói törekvései.

A középkori misszió legnagyobb képviselője Nagy Lajos király. Balkáni és keleti nagyhatalmi politikájának, hadjáratainak és diplomáciájának vezető gondolata a katolikus egyház megerősítése, heretikusoknak és schizmatikusoknak az egyház iránti hűségre való kényszerítése. Az egyetemes keresztyénség története szempontjából is jelentős az az eredmény, amit Boszniában a bogumilizmus megtörése és a bosnyákoknak a katolikus hitre való

²⁵ Almási Lászlóra vonatkozó iratokat lásd *Documenta* 157—161. (119. sz.) és 333. (307. sz.) Myrozlavról a *Documenta* 214. (168. sz.), 215—216. (170. sz.) és 317. (287. sz.) aktái emlékeznek meg.

²⁶ *Documenta* 71—73. (43. sz.)

²⁷ Lupşa 63—64.

térítése által elért.²⁸ A schizmával szembeni fellépése azonban nem lehetett olyan követelő, mint az eretnek bogumilekkel szemben. Nemcsak politikai okok miatt, hanem egyházi okok miatt sem, tekintettel arra, hogy a nyugati egyház az uniós törekvések leghevesebb korszakában sem tekintette úgy a görög ritust követőket, mint eretnekeket. Uniós buzgósága azonban közismert volt s ennek tulajdonítható, hogy V. János konstantinápolyi császár a török elleni segítség reményében a keleti egyház unióján fáradozva, kérésével és ajánlatával elsősorban a magyar királyt kereste fel. „Az első eset — írja Bizánc történetírója, — hogy a konstantinápolyi császár nem seregei élén, hanem segélytkérő úton lépi át birodalma határait”.²⁹ Nagy Lajosnak azonban sokkal jobban kellett ismernie a Balkán egyházi és politikai viszonyait, hogy sem feltehetette volna, hogy a Konstantinápoly által megindított egyházszakadás Konstantinápoly uniója által megszüntethető. Az unió munkáját külön-külön kellett megindítani mindegyik balkáni állam, minden schizmatikus püspökség területén. Ezért szervez mindegyik hűbéres tartománya területén missziói püspökségeket és támogatja a térítő rendek munkáját. A magyarországi román misszióra nézve pedig fokozott mértékben állt fenn e korban is a püspöki szervezet hiányából eredő nehézség.

Moldva területén ígérte Nagy Lajos missziója a legtöbb eredményt. A nyugati keresztyénség megerősítését e területen egyetemes keresztyén érdekek is kívánták. A tatárbetörésektől háborgatott tartományban olyan politikai és egyházi szervezetet kellett létrehozni, mely ellent állhat a pogány befolyásnak. A Teodorik püspöksége óta megszűnt s Róbert Károly alatt csak névleg fel-támasztott milkói püspökség betöltését most a magyar király szorgalmazza. 1347-ben megindul a milkói püspökség történetének új korszaka s bár különösebb eredményről nincs tudomásunk, az a körülmény, hogy kevésbé alkalmas lengyel elődök után 1371-ben Budai Miklós moldovai származású magyar ágostonrendi remetét nevezi ki a pápa milkói püspökké arra mutat, hogy az ország viszonyaival ismerős vezetőt kívánt e püspökség élére állítani, ami éppen a püspökség missziói céljai miatt volt fontos.³⁰ A moldvai misszió központja azonban nem Milkó, hanem az ország északi részén fekvő Szeret magyar-német lakosságú város, a vajdai szék-

²⁸ Hóman—Szekfü, *Magyar Történet*. 6. Budapest, 1939. II, 238—239.

²⁹ Ostrogorsky Georg i. m. 388.

³⁰ Makkai László, *A milkói (kun) püspökség*, stb. 46—48.

hely lett. Lațeu vajda politikai okok miatt bejelentette áttérési szándékát a pápának s katolikus püspököt kért székhelyére, akit a pápa Krakkói András személyében ki is nevezett 1371-ben.³¹ A lengyel püspök és a magyar papság nagyarányú térítő munkát végzett s XI. Gergely pápa ez eredmények alapján még nagyobb tömegek visszatérítését remélte. A szépen megindult misszió továbbfolytatása érdekében írt 1374-ben Nagy Lajosnak, az esztergomi és a kalocsai érseknek. Az érsekekhez írott levelében a nagy missziói munkát „legszeretettebb fiunknak, Lajos Magyarország királya“ érdemének tulajdonítja. Mindkét levél azonban megjegyzi, hogy a nép nincs megelégedve a magyar papsággal, olyanokat kívánna, akik beszélnek az ő nyelvét.³² Úgy látszik, hogy Krakkói András ebből a szempontból ugyanazon az úton volt, mint Budai Miklós lengyel elődei, mivel a pápa új püspököt akar felszentelni a moldvaiak számára s bejelenti, hogy az alkalmas személyt meg is találta Spalatói Antal személyében, aki jól beszél románul s aki a nagy térítés idején sokakat térített és keresztelt. Spalatói Antal püspöki kinevezéséről nincs tudomásunk, ellenben Szeretben 1377-ben katolikus kolostor és templom épült s a kolostor dominikánus szerzetesei tovább vitték a misszió ügyét.³³

Havasalföld és a szörényi bánság románjai között a misszió munkája szintén Nagy Lajos uralkodása elején vett nagyobb lendületet. VI. Kelemen pápa levéllel keresi fel az áttérések támogatása érdekében nemcsak a királyt, hanem Basarab Sándor vajdát is.³⁴ A katolikus térítés erős támaszt nyert a vajda második feleségében, a magyar katolikus Dobokai Klárában. Leányai, akik

³¹ Iorga Nicolae, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a Românilor*. 2. I, București, 1928. 44.

³² Hurmuzaki Eudoxiu, *Documente privitoare la Istoria Românilor* I/2, 216. és 217. Ezt a kötetet Densușianu Nicolae állította össze. [A következőkben: Hurmuzaki és zárójelben a tényleges kiadó neve Densușianu, Iorga, stb.]

³³ Auner Károly, *A romániai magyar telepek történeti vázlata*. Temesvár, 1908. 11.

³⁴ Az 1345-ben írt, Nagy Lajoshoz intézett pápai levél arról értesít, hogy „Olachi Romani commorantes in partibus Ungariae, Transilvanis, Ultrapinis et Sirmiiis“ megtértek, vagy készek a megtérésre. A pápa levelet írt a megtérés támogatására „Alexandro Bassarati“ román vajdának. „Sirmiiis“ valószínűleg elírás, s nem a Szerémség, hanem a szörényi bánság értendő alatta. A levélben különben sok névférdítés van. „Alexander Bassarat“ feltehetőleg Havasalföld 1352—1364 között uralkodó vajdája, aki ebben az időben még társuralkodó atyja mellett. *Documenta* 106—107. (73. sz.)

közül az egyik Stracimir bulgár cár, a másik Uros szerb cár felesége lett, szintén hívek maradtak a katolikus egyházhoz s támogatták országukban a ferencrendi atyák munkáját.³⁵ A kedvező előjelek dacára a katolikus befolyás vereséget szenvedett 1359-ben, amikor Sándor vajda Hiakintosz vicinai görög püspök segítségével különálló keleti metropoliát szervez Havasalföld számára. Nyomdokában járt fia, Vlaicu vajda, aki kitiltotta Havasalföldről a gyulafehérvári püspök papjait, sőt kísérletet tesz a magyar királyságtól való politikai elszakadásra is.³⁰

Ennek az ortodox vallási-politikai ellenállásnak a gyökerei a Dunán túl, a bulgár fejedelemség területére vezettek. Nagy Lajos havasalföldi missziójának kulcsa Vidin hódoltatása volt. Az 1365. és 1368. évi vidini hadjáratok s azokkal kapcsolatosan Vlaicu vajda megfenyítése erős biztosítékokat eredményeztek a havasalföldi hitterjesztés számára. 1369—1372 között akadálytalanul működtek a katolikus papok Havasalföld területén, maga a vajda kérte Demeter erdélyi püspöktől, hogy vikáriusát küldje el havasalföldi katolikus híveinek gondozására, alattvalóinak pedig elrendelte, hogy fogadják szeretettel a vikáriust.³⁷ Vlaicu vajda később ismét szembe kerül a magyar főhatósággal s e szembenállás bizonyos nyomát megtaláljuk utóda, I. Radu idejében is, az időről időre érvényt szerző magyar befolyás és a magyar vajdaasszonyok hatása azonban e korban mégis katolikus egyházszervezetet tudnak létrehozni Havasalföldön. 1382-ből ismeretes Gergely szörényi katolikus érsek neve, aki ebben az évben papot szentelt a câmpulungi kolostorban.³⁸ A szörényi katolikus püspökség fennállására már a tatárjárás előttről (1238) van adatunk,³⁹ a câmpulungi kolostor azonban az új, Nagy Lajos korabeli expanzió eredménye. 1380-ban épült a kolostor s a magyar rendtartományból való domonkos atyák otthona volt. A câmpulungi kolostor megépítése egy másik magyar asszonynak, Radu vajda felesége, Annának az érdeme. Ugyancsak ő neki van része abban, hogy a fejedelmi székhelyen, Curtea de Argeșen is épült katolikus templom s hogy itt 1381-ben,

³⁵ Iorga N. i. m. I, 43.

³⁶ Havasalföld XIV. század közepi külpolitikai és valláspolitikai változásaira nézve lásd Iorga N. i. m. I, 28—33, 42—47.

³⁷ *Documenta* 220. (176. sz.)

³⁸ A felszentelt pap Köröspataki János, Bálint fia székely lehetett. Szabó Károly, *Székely Oklevélár*. I, 78.

³⁹ A szörényi katolikus püspökség létrejötté a dominikánus misszió és a vidini bulgár uralom elleni magyar harcok eredménye. Iorga N. i. m. I, 27.

mint a kalocsai érsekség sufraganeusa, létrejöhetett a második havasalföldi katolikus püspökség.⁴⁰

A vidini hadjárat nemcsak a hűbéres tartományokban, hanem magában az országban is éreztette hatását. Míg azelőtt csak a térítő szerzetesek munkájának támogatásával készítette elő a király az uniót, most erősebb eszközökhöz nyult. Elsősorban azon a területen, amelyik leginkább ki volt téve a keleti papok izgatásának, a Bolgárországhoz való közelség miatt, igyekszik megteremteni az egyházi unió előfeltételét. 1366-ban elrendeli *Keve és Krassó megyék* nemeseinek, polgárainak és lakóinak, hogy a közöttük lakó schizmatikus papokat gyermekeikkel, feleségükkel, minden javaikkal együtt vigyék Himfi Benedek temesi ispánhoz, aki aztán a király utasítása szerint bánik el velük.⁴¹

Az érélyes rendelkezések meggyorsították a románok áttérését. Két vidékről is maradt fenn okleveles bizonyítékunk a Nagy Lajos-féle misszió hatásáról. 1366-ban ócsvai román hívének, Sorbánnak, aki a katolikus rítusra keresztelve az István nevet kapta, királyi birtokot adományoz.⁴² A birtok Kisachwicha (ma Acsfalva) Arad megyében fekszik s mutatja, hogy a misszióknak Keve és Krassó vidékétől északabbra is volt hatása. XI. Gergelynek 1377-ben a kalocsai érsekhez intézett leveléből a misszió további térhódításáról értesülünk: a király kivette a schizmatikus oláhok kezéből az aranyosmedgyesi (Szatmár megye) uradalmat s a váruradalom falvaiban lakó schizmatikusok „megismervén az igazság útját a hitetlenség tévelygéséből visszatértek az igaz katolikus hitre és a római szent egyházzal való egységre.”⁴³

Nagy Lajos missziója átfogta a románok által lakott összes tartományokat s a nyugati missziók történetében egyik leghatalmasabb kísérlet volt a schizmatikusok megnyerésére. Térítő tevékenysége nem a lateráni zsinat és IX. Gergely levele által meghatározott program végrehajtása. Az egyetemes célokat szem előtt tartó uniós célkitűzések helyett a reális helyzethez sokkal inkább igazodó térítő munka jellemzi missziói törekvéseit. A cél itt nem az, hogy megnyerje az együttműködés számára a schizma-

⁴⁰ Anna vajdaasszony egyházépítő munkájára nézve lásd Auner Károly, *A romániai magyar telepek*, stb. 12.

⁴¹ Nagy Lajos 1366-i rendeletének kivonatát közli és részletes történeti okfejtéssel bizonyítja e rendelkezésnek a vidini eseményekkel való kapcsolatát a *Documenta* a 153. sz. aktához kapcsolt magyarázatban, 201—203.

⁴² *Documenta* 189—190. (148. sz.)

⁴³ *Documenta* 273—274. (235. sz. és 236. sz.)

tikus püspököket és papokat, hanem éppen ő bennük látja az unió megvalósításának legfőbb akadályát s a népnek „az igazság útjára“ való vezetése érdekében el akarja távolítani őket. Ha előzményeket akarunk keresni a Nagy Lajos missziójához, úgy azt nem III. Ince terveiben, hanem az 1279-ben tartott budai zsinat határozataiban találjuk meg. A 120. kánon — „De sacerdotibus schismaticis“ — megtiltja a schizmatikus papoknak, hogy istentiszteletet tartsanak, kápolnát, templomot építsenek s a hívőknek sem engedi meg, hogy ilyen istentiszteleten vegyenek részt, vagy ilyen kápolnába lépjenek be.⁴⁴ Hogy mennyiben volt jogosult ez a törekvés az egyházi ökuménitás szempontjából, hogy vajjon szükség volt-e az unió helyett a térítő munkát kezdeményezni, azt nehéz közelebbi adatok, bővebb okleveles források híjján eldönteni.

A kérdés, ami itten felmerül az, hogy valóban nevezhető-e egyháznak. Krisztus testének, a Szentlélek uralma alatt álló, az apostolok hagyományával megegyező közösségnek az a vallási gyakorlat és az a szervezet, amit az itt-ott felbukkanó schizmatikus papok és „álpüspökök“ a románok között képviseltek. A középkori zsinatok és pápai enciklikák ismételten eltiltották az újkeresztelest abban a formában is, hogy tiltották nemcsak a schizmatikusok, hanem még azon eretnekek újkereszteleését is, akik a keresztelest az Atya, Fiú és Szentlélek nevében hajtották végre.⁴⁵ Ennek dacára Ocsvai Sorbán esetében egy románnak a katolikus rítus szerinti megkereszteleéséről olvasunk, sőt Moldva püspökévé maga a pápa akar olyan ferences atyát kinevezni, aki sok románt térített meg és keresztelt meg.⁴⁶ Nem pusztán magyar túlbuzgóság tehát a románok térítése, hanem azt maga a pápa sem tartja a zsinati tör-

⁴⁴ Lupşa 59.

⁴⁵ A római egyház általános felfogása és gyakorlata e kérdésben már a IV. század végén a pauliánusok keresztségének elfogadásával kialakult. Ennek szellemében nyilatkozott a florenci uniós zsinat az örmények uniója ügyében kiadott 1439.-i „Exultate Deo“ kezdetű pápai bulla: „...inter hae sacramenta tria sunt: baptismus, confirmatio et ordo, quae characterem, id est, spirituale quoddam signum a ceteris distinctivum, imprimunt in anima indelebile. Unde in eadem persona non reiterantur ... in causa autem necessitatis non solum sacerdos, vel diaconus, sed etiam laicus vel mulier immo etiam paganus et haereticus baptizare potest, dummodo formam servet Ecclesiae et facere intendat, quod facit Ecclesia“. Denzinger—Bannwart, 14—15. 97. sz., 695—696. sz.

⁴⁶ *Hurmuzaki (Densuşianu)* I/2. 217. XI. Gergely pápának az esztergomi és a kalocsai érsekhez intézett, fennebb idézett levele, amelyben a püspökségre alkalmasnak talált Antonius de Spatatot így jellemzi: „qui linguam dicte nationis scire asseritur et qui tempore dicte conversionis multos ex dictis Walachis convertisse, baptissasse.“

vényekkel ellenkezőnek. Nem ismerjük e kor román egyházi életét, papjait, a papképzés és papszentelés módját, az egyházi élet tartalmát, az egyházi műveltség szintjét, az egyház szervezetét és fegyelmező hatását, a szentségek kiszolgáltatásának módját, de e néhány gyér adatból úgy látszik, hogy a XIV. század közepi román egyház nemcsak műveltségi és fegyelmi színvonala tekintetében állott alacsony fokon, hanem benne a szentségek kiszolgáltatása tekintetében is bizonytalanság uralkodott. A vándor román pástorszállások, katunok életében csak nagyon kevésé hathatott le a balkáni cári udvarok, patriarkátusok és kolostorok keresztyén-sége és e hatás a balkáni központoktól eltávolodva, a Dunától északra, Erdély s Máramaros hegyei között még gyengülhetett. Hozzájárult ehhez az az első román nevek alapján következtethető tény, hogy a románságba nagyszámú pogány kún, bessenyő család olvadhatott be.⁴⁷ E magyarázó tények alapján érthetjük meg, hogy a schizmatikusoknak emlegetett románokkal szemben miért lép fel úgy a XIV. századi magyar misszió, mint a pogányokkal. A nagy váradi káptalan 1374-ből származó statutumai a románokat „pogányság ritusa szerint élőknek“ („ritu gentilitatis viventis“) nevezi,⁴⁸ ami éppen a káptalani feljegyzésekben nem tulajdonítható elírásnak.

Nagy Lajos misszióját ezért mertük a reális adottságokból következőnek nevezni. Ha sikerülhetett volna, nem külsőleges uniót létesít, hanem reálisat: kezdeményezései erre irányulnak, az unióellenes schizmatikus papság félreállításával a pogányság világában élő népet megnyerni a keresztyén hit és az egyetemes egyház számára.

A ferences misszió kezdetei.

Nagy Lajos missziói tervének legbuzgóbb képviselői, önfeláldozó munkásai a ferencrendi szerzetesek. A középkori magyar keresztyénségnek a románok közti missziója elsősorban ennek a rendnek az érdeme. Munkájukban nyilvánul meg a legvilágosabban, hogy e misszió valóban egyházi-hitbeli érdekből fakadt. Térítő munkájukat nemcsak Nagy Lajos idejében végzik, amikor mögöttük állott a királyi hatalom támogatása, hanem kedvezőtlen poli-

⁴⁷ Rásonyi N. László kutatásai alapján számol be a késő középkori román bojárcsaládok és kenézek, kún és tatár behatást mutató névsoráról Makkai L., *A milkói (kún) püspökség*, stb. 36.

⁴⁸ *Documenta* 255—256. (214. sz.)

tikai körülmények között is, sőt sok esetben az ország egyes vezető rétegeinek ellenzése közepette.

1238-ban alakul meg a ferencrend magyarországi provinciája, mely történetének kezdetétől mint térítő, missziói rend vált ismertté.⁴⁹ 1245-ben adja ki IV. Ince pápa „Cum hora undecima“ kezdetű bulláját, mely felhatalmazza a ferenceseket arra, hogy sok más országon kívül a görögök, bulgárok és kunok országában is prédikálhassanak, kereszthessenek és bűnöket megbocsáthassanak.⁵⁰ A pápai bulla alapján elsősorban a kunok közti térítést kezdik meg, 1278-ban azonban felhatalmazást kérnek a pápától a Moldvában lakó tatárok közti misszióra is. Valószínűleg e misszió előmozdítását is szolgálják besztercei és székelyvásárhelyi (ma Marosvásárhely) kolostoraik. Egyik 1316-ból való ferences irat a székelyvásárhelyi kolostort jellemző módon „in metis Tartariae“-ben fekvőnek állítja.⁵¹ A moldvai tatár misszió minden valószínűség szerint korán kapcsolatba hozta a ferenceseket a románsággal is, a román misszió munkája azonban mégsem ettől a ferences rendágazattól indult ki. A román missziót a boszniai rendtartomány magyar ágazata indítja meg és képviseli mindvégig a legnagyobb eréllyel.

A boszniai rendtartomány nem a pogány-misszió, hanem az eretnekség elleni küzdelem és a schizmatikusok közötti munka érdekében alakult. A dominikánus misszió megindulása óta mintegy 100 éven át különböző próbálkozások eredménytelenül kísérelték megtörni a boszniai bogumilizmus erejét, amíg e feladat végleges megoldására 1339-ben nem létesült a külön szervezetű boszniai ferences rendtartomány. Szervezete alkalmas módon simul missziói feladataihoz, tagjai pedig nemcsak szláv testvérek voltak, hanem mindazok, akik a generális felszólítására vállalkoztak erre a küldetésre. Első vikáriusuk Peregrinus de Saxonia volt. Nagy számmal voltak közöttük magyarok is, az időrend szerinti negyedik vikáriusuk 1361—1364 között Magyar Lukács volt.⁵²

⁴⁹ Karácsonyi János, *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I—II. Budapest, 1923—1924. (a következőkben: Karácsonyi) I, 14—16.

⁵⁰ *Hurmuzaki (Densușianu) I/1*. 220. (172. sz.)

⁵¹ A magyarországi ferencrend tatár missziójának adatait összeállította Karácsonyi I, 26., 37—38. E misszió terve már rég a ferencesek leikében élt. IV. Ince pápa 1245-ben levelet írt a bulgár cárnak és kéri, hogy a minorita testvéreket fogadja jól, hogy onnan tovább mehessenek a tatárokhoz. *Hurmuzaki (Densușianu) I/1*, 225. (175. sz.)

⁵² A bosnyák ferencrendi provincia megalakulására nézve lásd Karácsonyi I, 305—308.

A bosnyák vikáriátus szerzeteseit hívja 1365-ben Nagy Lajos Vidinbe, hogy ott a meghódított schizmatikus népet térítsék meg. A rendi hagyomány szerint nyolc testvér 60 nap alatt 12.000 embert keresztelt meg. Az esetnek olyan nagy híre volt, hogy az 1366. évi assisii búcsún a rend generálisa felszólította a világ minden részéből összejött ferenceseket, hogy vegyenek részt az új schizmatikus misszióban. A nagy lendülettel megindított munkát feltartóztatja Vlaicu havasalföldi vajda, aki 1369-ben elfoglalja Vidint. E harcok vallási jellegét kidomborítja az a tény, hogy a havaselvi vajda bevonulása után a görög kalugerektől felizgatott nép azonnal a ferencesek ellen fordul. A városban állomásozó tíz ferences közül ötnek sikerült elmenekülnie, ötön azonban vértanú halált halnak. Az öt közül négynek a nevét is ismerjük s a nevek elárulják a nyugati misszió e képviselőinek nemzetiségét; György barát a dalmáciai Trauból származott, Fulginói Tamást neve után perugiai olasznek véljük, Szász András minden valószínűség szerint az említett Peregrinus de Saxoniának lehetett honfitársa, a negyedik szerzetes pedig Magyar Miklós volt.⁵³

Vlaicu vajda és a Vidinbe visszatérő bulgár fejedelem Stracimir 1369 után elismeri Nagy Lajos fennhatóságát s így a ferences misszió nem akadályoztatott meg végképpen.⁵⁴ Vidint elhagyják a ferencrendiek, azonban a szörényi bánságban telepednek le, hogy onnan vezethessék tovább a schizmatikusok megtérítését. A bosnyák vikária 1384-ben készült összeírása szerint külön „bolgár“ őrség áll fenn a rendtartomány keretében, ebbe tartoznak a szörénytornyai (Turnu-Severin), orsovai, sebesi (Karánsebes), kövesdi (Gavosdia) és cseri kolostorok.⁵⁵

A helynevek világosan mutatják, hogy a „bolgár“ őrség tulajdonképpeni missziói területe a Magyar Birodalom románok által

⁵³ A vidini misszió eseményeit a rendi hagyománynak megfelelően adják elő Lupşa 68—69. Karácsonyi I, 308—310.

⁵⁴ Vlaicu vajda meghódolására és az 1369—72 közötti magyar-havasalföldi viszonyra a legjellemzőbb a vajdának 1372.-i adománylevele Dobokai László számára. Az adománylevélben neve mellett felsorolja a birtokában hagyott, vagy újra megkapott magyar feudumokkal járó címeit: „banus de Zeuerino, Dux novae plantationis terrae Fogaras,“ Nagy Lajost pedig ismételten „Dominus noster naturalis“-nak nevezi. A legjellemzőbb, s ez a magyar kapcsolatokkal járó nyugati egyházi hatásra világít rá, hogy az adománylevél végén levő esküben magyar szenteket emleget. Hogyha valaki visszavonná az adományt „fiat super talem, aut tales furor et indignatio Dei, B. V. Mariae, omnium Sanctorum indignatio, Sanctorum Regum Stephani, Ladislai et Emerici“.

Hurmuzaki (Densuşianu) I/2, 198—200. (148. sz.)

⁵⁵ Karácsonyi I, 311—312.

lakott délkeleti végvidéke. XI. Gergely pápa 1373 június 1.-én kiadott privilégiumlevele ezen a területen „in metis Ungariae circa Sebest et maiorem Wlachiam“ engedélyezi számukra hat kolostor felállítását. A privilégiumlevél méltányolja a ferencesek munkáját, amellyel a „hitetleneknek Isten Igéjét prédikálják és a schizmatikusokat a katolikus igazság útjára vezetik“ s megengedi, hogy e helyeken imaházakat, temetőket, rendházakat létesítsenek.⁵⁶ A ferenceseknek e kedvezmény elnyeréséért beadott kéréséből kiemeli a pápai irat, hogy míg az ordináriusok által rendelt plébánosok a keresztyénektől lakott városokban és falvakban dolgoznak, addig a ferencesek a prédikálás és térítés érdekében felkeresik a schizmatikus románokat, akik nagyszámú nyájaikat legeltetve nem városokban és falvakban, hanem legelőkön és sátrakban laknak. Különös mértékben méltányolja azt a törekvésüket, hogy a jövőre nézve Isten segítségével még inkább fel akarják keresni a vlachokat, missziójukat közöttük ki akarják terjeszteni.

A török elleni küzdelem és a románok közti misszió kapcsolata.

Hogy a misszió kiterjesztése a következő század folyamán nem maradt csak a karánsebesi és környéki ferencesek kívánsága, abban nagy része van az ország délkeleti része felett parancsoló magyar zászlósuraknak, Zsigmond királynak és Hunyadi Jánosnak. A politikai hatalom segítségére jött a rendi misszióknak, így magyarázható meg az a hirtelen fellendülés, amely a XV. század első felében a Vidinből visszaszorított boszniai rend „bolgár“ őrségét önálló, új magyarországi ferences rendtartomány, a szalvatoriánus-ferences rendtartomány megalakításához segítette. Két körülmény is magyarázza, hogy miért válhatott egyetemes érdekű, nemzeti ügygé a ferences misszió a XIV. és XV. század fordulóján.

A XIV. század második felében a román bevándorlásnak új, hatalmas hulláma indul meg az ország délkeleti és máramarosi részein keresztül. A török nyomás és belpolitikai küzdelmek hatására nemcsak kis pásztorközösségek indulnak meg a magyarországi havasi legelők felé, hanem tekintélyes vajda-családok is, akik magukkal hozzák szolgálk, jobbágyaik tömegét.⁵⁷ A közel 400 éves nyugati, keresztyén, magyar társadalomba beözönlő balkáni,

⁵⁶ Hurmuzaki (*Densuşianu*) I/2. 207—208. (153. sz.)

⁵⁷ Fekete—Nagy Antonie, *L'immigration des Roumains sur le sol de la Hongrie historique*. A *Documenta* egyik bevezető tanulmánya, XXXVII-XXXVIII.

Kárpátokon túli románság zavart keltő elem. Életmódjuk, elütő szokásaik és erkölcsük miatt az ország törvényei szerint gonosztevők „malefactores“, akik miatt az ország keleti részének lakosai „naponkénti, végnélküli“ zaklatást szenvednek. Nagy Lajos már 1366-ban kényszerül a belső béke megóvása érdekében kiadni azt a szigorú rendeletét, amelyben felszólítja Erdély nemeseit, hogy irtsák ki a gonosztevőket, „bármely nemzetből valók“ lennének is, rendelete azonban utal arra, hogy az eddigi rendzavarások gonosztevői különösen a románok közül kerültek ki.⁵⁸ 1400-ból fennmaradt egy ilyen pusztításnak az emléke abban a meghatalmazó iratban, amit a temesi ispánok, az erdélyi vajda, a Kerekegyházi, a Szódi Pósa és a Macedoniai Danch családok — a Temesvidék e korbéli nagy úrai — az aradi káptalan, valamint Lippa város civesei és hospesei (magyar és német polgárai) adtak a solymosi várnagynak a környék „szlávjai és románjai“ szigorú megfenyítésére.⁵⁹ A megtorlásra a levél szerint azért volt szükség, mivel az „álnok szlávok és oláhok“ annyira elvakultak „gonoszságukban és kegyetlenségükben“, hogy a környéken lakó „keresztényeket“ (katolikusokat) hosszú idő óta háborgatják: egyházi személyeket, nemes urakat és úrnőket, valamint másokat is, városi civeseket és hospeseket megöltek, tisztességes nőket megszeplősítettek, vagyonukat elrabolták, házaikat felégették. Hasonló tudósításunk van 1407—1408-ból egy Sztrigyi Péter nevű román nemesről, aki „ex preconcepta malicia“ elpusztítja a bulcsi apátság birtokát, Bábolna erdélyi falut.⁶⁰

A missziótól azt várhatták az ország vezetői, hogy az, ennek a fegyelmezetlen népnek az erkölcsét megszelídíti, letelepedésre szoktatja őket s szorosabban hozzákapcsolja az ország rendjéhez. Ezért jön létre 1400 körül a jenői ferences kolostor, amelyet Lonsoncz László temesi ispán alapít, s amely a XV. század közepén átveszi a sebesi kolostor vezető szerepét. Így keletkezik ugyancsak ebben az időben a haczaki kolostor (ma Hátszeg — Hunyad megye), mely szintén erős román vidék közepén fejt ki missziót. 1427-ben

⁵⁸ *Documenta* 199. (151. sz.) „...fideles nostri universi nobiles terre nostre Transilvane propter presumptuosam astutiam diversorum malefactorum specialiter Olachorum in ipsa terra nostra existentium, eorundemque statum simul et usum inordinatum, incommoda patiebantur quotidiana et infinita...“

⁵⁹ *Festetich családí levéltár* (Keszthely). *Diversorum Comitatum Acta*. Arad. Nr. 60. E máig ismeretlen, közelebről kiadásra kerülő oklevelet Iványi Béla fedezte fel és másolta le a Teleki Pál Tudományos Intézet megbízásából.

⁶⁰ Lupşa 72.

a Losonczy családból való Dezsőfi János hívja a ferenceseket a Maros felső folyásánál fekvő Felfaluba, mivel a környékre schizmatikus románokat és oroszokat telepített s mivel a testvérek késlekedtek, 1431-ben a pápa sürgeti, hogy foglalják el a felajánlott helyet s alapítsanak ott kolostort.⁶¹

A másik politikai körülmény, amely szintén a ferences misszió megerősödésére szolgált, a magyar birodalomnak a török elleni nagy küzdelme volt. Drinápolynak 1363-ban a török általi elfoglalása, Sismán tirnovói cár hódoltatása után, még Nagy Lajos uralmának idején a török annyira ura lett a Balkánnak, hogy annak északi országoi: Lázár kenéz szerb vajdasága, Stracimir Bulgáriája és Havasalföld kénytelenek a magyar hűbérúraság mellett a töröknek is behódolni s adót fizetni.⁶² Kezdetét veszi a „balkáni politika“, amely a két nagy hatalom közé beékelte kis államok kényszerű kétszínűségét jelentette. Az egyik román történész így jellemzi e magatartást: „Románország (Havasalföld) szomszédos lévén a törökkel és a magyarokkal, könnyen sejthető, hogy a trónkövetelők hol az egyikhez, hol a másikhoz fordultak. Tévedés volna azonban azt gondolni, hogy a két hatalmas szomszéd egyikéhez való csatlakozás állandó ellenségeskedést jelentett volna a másikkal szemben. Mihelyt megváltoztak a körülmények, az addigi ellenségek szövetségesek lettek és megfordítva.”⁶³

Már Vlaicu vajda idejében komoly okok ingatják meg a román hűbéres iránti bizalmat. 1374-ben havasalföldi menekült bojárok jelennek meg Nagy Lajosnál és hírül adják, hogy a vajda szövetséget kötött a törökkel.⁶⁴ A román hintapolitikának a magyarság önvédelme szempontjából súlyos következményei voltak, a magyar segítséggel trónra lépett vajda adott alkalommal a törökkel együtt pusztította a magyar végvidéket. 1420-ban a II. Dánt Havasalföld trónjára segítő török csapatok Szászváros és Lugos környékét is elpusztítják. Később ismét magyar befolyás érvényesül Havasalföldön s Dán vajda Zsigmond oldalán vesz részt a galambóci csatában. Utódja Aldea Sándor azonban 1432-ben ismét kényszerült részt venni az Erdélyt pusztító török expedícióban. Aldea Sándort magyar segítséggel űzi el Vlad Dracul, ez azonban nem akadályozza meg őt abban, hogy maga is be ne hódoljon a töröknek és

⁶¹ E három kolostor alapítási körülményeiről Karácsonyi II, 47., 72. és 85.

⁶² Hóman—Szekfü 6. II, 233—237.

⁶³ Giurescu C. C., *Istoria Românilor*. 2. II/1, București, 1937.1.

⁶⁴ *Documenta*, 251. (207. sz.)

1438-ban a törökkel együtt égesse, rabolja a Maros völgyét, Medgyest, Segesvárt, Brassó és Szászsebes külvárosait.⁶⁵

A mohácsi vést megelőző 150 év török harcai alakítják ki a magyar nemzetben azt a küldetéstudatot, hogy a pogány veszedelemmel szemben ő védelmezi a nyugati kereszténységet. Nem utólagos magyarázata ez azoknak a harcoknak, hanem valóban az egyház maga is így tekintett Magyarországra.⁶⁶ A törökkel szövetséges románság pedig ezentúl nemcsak schizmatikus volta, nemcsak a közüle kikerülő sok „gonosztevő“, hanem politikai állhatatlansága miatt is ítélet alá került. Ennek az ítéletnek az első jelét látjuk XI. Gergelynek az esztergomi érsekhez intézett levelében, amelyet 1373-ban a török elleni keresztes hadjárat kihirdetése idején írt. A levélben felhatalmazza az érseket, hogy átkozza ki mindazokat, akik fegyvert, vasat, vagy más harci eszközt adnak el a „katolikus hit ellenségeinek: a törököknek, vagy a schizmatikus oláhoknak“, vagy másoknak, akik azután azokat a fegyvereket tovább juttatják a törököknek.⁶⁷ XI. Gergely idejében még csak fegyvert szállítanak a románok a törököknek, a XV. század betöréseiben azonban már sok esetben mint szövetségesek jelennek meg.

Amilyen mértékben megbízhatatlan elemmé válik a törökellenes magyar politika előtt a románság, olyan mértékben nyerek el a bosnyák ferencesek a török ellen küzdők rokonszenvét és támogatását. A tatár-misszió kezdeményezői az új viszonyok között a török ellen küzdő seregek papjai, Zsigmond király egyik fennmaradt levelében Marchiai Jakabtól kért a hadba induló sereg számára 6—8 ferencrendi testvért. A várnai csatának — tudjuk — sok ferences halottja volt,⁶⁸ A bosnyák-magyar rendházak ezen kívül az obszerváns, a szigorúbb erkölcsű és fegyelmű ferences szellem otthonai s így az onnan kikerülő barátok különösen alkalmasak a török elleni küzdelem lelki előkészítésére. Szolgálatokkal vívták ki azt a népszerűséget és támogatást, mely előnyére vált missziói munkájuknak is.

⁶⁵ Giurescu i. m. II/1, 2—8.

⁶⁶ A törökök elleni küzdelemnek a magyar hivatástudat kialakításában vitt szerepéről, a magyar küzdelem és a nyugati közvélemény kapcsolatáról szóló gazdag irodalomból: Benda Kálmán, *A magyar nemzeti hivatástudat története (a XV.—XVII. században)*. Budapest, 1937. Horváth Magda, *A török veszedelem a német közvéleményben*, Minerva, 1937, 105—184. Györy János, *A kereszténység védőbástyája. Magyarország képe a XVI. századi francia irodalomban*. Minerva, 1933. 69—124.

⁶⁷ *Hurmuzaki (Densuşianu) I/2. 207. (152. sz.)*

⁶⁸ Karácsonyi I, 322.

E körülmények tekintetbe vételével érthető meg az a híres diploma, amit 1428-ban ad ki kérésükre Zsigmond király. A Karánsebesen kiadott diploma — valószínű, hogy a király itt magában a kolostorban szállott meg — a hacaki, cseri, sebesi és orsovai kolostorok anyagi ügyeinek rendezéséről intézkedik, majd Nagy Lajos egyik állítólagos rendeletére hivatkozva szigorú rendelkezéseket ad ki a schizmatikus misszió támogatására.⁶⁹ Kirendeli, hogy Sebes (Karánsebes) vidékén sem nemesi jogon, sem kenézi jogon senki sem birtokolhat földet, csak akkor, ha a római egyház híve. A sebesi kerület nemesi és kenézi birtokokon schizmatikus papot nem tarthatnak. Elrendeli, hogy a schizmatikus papokat, ha térítő szándékkal jönnek a kerületbe, le kell tartóztatni, letelepedési engedélyt nem kaphatnak. Katolikusok és schizmatikusok csak a schizmatikus fél megkeresztelése esetén köthetnek házasságot. A sebesi, a mehádiai és a hátszegi kerületben tilos a schizmatikus papoknak keresztelni. Ha valaki e tilalmak dacára schizmatikus pappal kereszteltetné meg gyermekét, vagy ő maga a katolikus hitet elhagyva, visszatérne a schizmára, elveszíti minden vagyonát.

E szigorú rendelkezéseket csak a török elleni küzdelem körülményei magyarázzák. A schizmatikus románság megbízhatatlan elem a nyugati keresztyénség, a magyar király és német császár török elleni küzdelmében. Az ország délkeleti sarkának megerősítésére, a betelepült románságnak az ellenállás szervezetébe való bekapcsolására a legcélravezetőbb eszköz a ferencrendiek által képviselt misszió kiterjesztése, kényszerítő eszközökkel való alátámasztása volt. Az intézkedés politikai jelentőségét mutatja az, hogy Mátyás király, akiben távolról sem élt már a hitterjesztésnek az a buzgósága, ami Nagy Lajosban és Zsigmondban megnyilvánult, 1478-ban megerősítve újra kiadta ezt a rendeletet.⁷⁰

Valószínű, hogy a rendelet végrehajtása nem történt olyan kegyetlen szigorral, ahogyan azt a király megkívánta, hiszen tudjuk, hogy pl. Hunyadi László megengedte a vajdahunyadi románoknak, hogy helyreállítsák romladozó templomukat (1456), hatása azonban így is nagy volt és minden bizonnyal jól szolgálta a kitűzött célt. A sebesi, temesvidéki, hátszegi, hunyadi román nemes és

⁶⁹ Zsigmond rendeletét teljes terjedelmében közli Lupşa 93—99. Ugyanő mutatott rá arra, hogy a rendeletnek Nagy Lajosra való hivatkozása minden valószínűség szerint csak a ferences testvérek állítására és nem valamely, tényleges rendeletre támaszkodott. Nagy Lajos állítólagos, hasonló tartalmú rendelete nem maradt fenn, nem is valószínű, hogy adott volna ki ilyen rendelkezést. Lupşa 67.

⁷⁰ Lupşa 97.

kenéz családoknak hosszú sora lett katolikussá s ez által nemcsak pillanatnyi érdekei szerint, hanem a közös hit erejével kapcsolódhatott be abba a nagy küzdelembe, amelyet a magyar végvidéken a nyugati keresztyénség vívott.⁷¹ Az áttérési folyamat komolyságára több adatból is következtethetünk. Valóban több volt az, mint színlelt csatlakozás; a kényszerítő eszközökön át a nyugati egyházi-nemzeti küldetéstudat hódított s az áttérők nemcsak birtokait tarthatták meg, nemcsak a nemességben kaptak helyet, hanem e misszióknak is hordozóivá lettek. Hivatkozhatunk a negatív bizonyosságokra: voltak, akik régi hitükhöz való ragaszkodásból inkább elhagyták ezt az országot, így Vâlcul pap, Costa és Stanciu kenézek 1428 után itt hagyják Hunyad megyei falvaikat s visszatérnek Moldvába. A temesvidéki Porecea család inkább engedte birtokát elvételni, csak hogy ne kelljen katolikussá lennie. A másik oldalon az áttérés komolyságát bizonyítják azok az egyházi férfiak, akik a XV. század folyamán ez új konvertita családokból kerültek ki. A Róbert Károly alatt megtelepedett Vajai román kenéz család egyik tagja, János, a bosnyák ferencesek vikáriusa és pápai inkvizítor. A tekintélyes temesvidéki Macskási és Mutnoki román eredetű családok tagjai közül többen harmadrendű ferencesek a XV. század első felében. Hunyad megyében az első áttérők egyike az említett Almási László román papnak a leszármazottai, akik a Zalásdi család megalapítói. A XV. század közepén az aradi káptalan, — mely 1400-ban még hadat viselt a „sclavi et Walachi“ ellen, — tagjai között három román van: Macskási István, Basarab Ulászló és Biserea Gergely.

Hunyadi János és Kapisztrán a ferences misszió támogatói.

A középkori misszió utolsó nagy pártfogója Hunyadi János, ő alatta a térítés munkája újra átsap a Kárpátokon s az egész románság átfogására törekszik. A török elleni harc hozza közel Hunyadi Jánost is a románok közti misszió munkásaihoz. Szentimrei győzelme (1442) után Tövisen a ferencesek számára építtet templomot és klostromot.⁷² Kilia várában, e fontos moldvai őrhelyen, elfoglalása után, zárdát építtet számukra s Kapisztrántól, a nagyhírű obszerváns ferencrendi vezetőtől kéri, hogy küldjön

⁷¹ A XV. században katolikussá lett román kenézcsoportokról részletes felsorolást nyújt, Zsigmond ismertett rendelete hatását tárgyalva Lupşa 76—80, 87—89.

⁷² Karácsonyi I, 325.

két testvért a zárda berendezésére. A névszerint kért két szerzetes Tari László és Székely Mihály a schizmatikus misszió legnagyobb szorgalmazói e korban. A kiliai klostrom 1465-ig, Kiliának a moldvai vajda által történt elfoglalásáig, központjává lett a ferencesek moldvai munkájának.⁷³

A moldvai misszió tulajdonképpen Kilia elfoglalása előtt megkezdődött. A ferencesek itteni munkáját kezdetben határozott missziói cél vezette s csak később szűkült le hatásterületük a moldvai magyarság lelki gondozására.

A moldvai misszió elősegítésére és a moldvai magyarság pásztrolására alapítja Hunyadi már 1445-ben a csiksomlyói rendházat közel a moldvai határhoz. Ujlaki Dénes ferences 1440-ben, majd 1442-ben hitvizsgálói felhatalmazást kap a pápától, hogy a Moldvába menekült magyarokat gondozza és a schizmatikusokat megtérítse. Vállalkozása azonban csak terv maradt s 1445-ben új hitvizsgálót nevez ki a pápa Moldva területére, a bosnyák—magyar ferencesek provinciálisát, Bácsai Fábiánt. Bácsai Fábián megbízatása Moldván kívül kiterjed Oláhországra, Magyarország délkeleti, schizmatikusoktól lakott részére, valamint Boszniára és Rácországra is.⁷⁴ A működési terület e meghatalmazásban még mindig az, amelyen Nagy Lajos óta dolgoznak a rendtartomány tagjai. 1448-ban azonban, hosszas küzdelmek után sikerül pápai jóváhagyással megalkotni a külön magyar obszerváns rendtartományt, kiválnak tehát a bosnyák provinciából s így fokozott mértékben fordíthatják figyelmüket Magyarországra és a román vajdaságokra. A pápai megerősítő irat szerint az új provincia keleti határa a Fekete tenger, így hát a román misszió intézményes gondjukká tétetett.⁷⁵ A különvált rend első közgyűlése épen ezért gondoskodik arról is, hogy a moldvai és tatárországi misszió külön vezetőt kapjon. E vezető a Kilia várával kapcsolatban említett Tari László lett.

A XV. század közepi ferences misszió nemcsak Zsigmond nagyhatású rendeletének előnyeit és Hunyadi János támogatását tudja a maga céljaira gyümölcsöztetni, munkájában sokat segíti a pápai támogatás is, a legfontosabb ösztönző hatást azonban a

⁷³ Karácsonyi I, 341. Tari László és Székely Mihály Moldvába küldése érdekében írt levelet közli Pettkó Béla, *Kapisztrán János levelezése a magyarokkal*. Történelmi Tár. 1901. 161—222. A 77 közreadott levél közül a 4. sz. 164.

⁷⁴ A moldvai ferences misszió tervét és adatait lásd Karácsonyi I, 325—327., 330.

⁷⁵ Karácsonyi I, 329.

Magyarországot felkereső obszerváns ferencendi vezetőktől nyeri. 1436—37-ben Marchiai (de Monte Brandone) Jakab, boszniai obszerváns vicarius jár Magyarországon mint pápai legátus és hitvizsgáló. A huszita mozgalom letörésére jött az országba, azonban a Szerémségben „acatholicusokat“ is térített meg,⁷⁶ Erdélyben is járt s mint a schizmatikus egyház jó ismerője vett részt a pápa meghívására a ferrarai zsinat görög-uniós tárgyalásain. Mind egyetemes történeti, mind a misszió története szempontjából nagyobb jelentősége volt Kapisztrán János látogatásának. Az útjával kapcsolatos, magyar szerzetesek, főpapok és főuraktól írt levelek fennmaradtak s e levelek jelentősége az, hogy ezek tárják a legvilágosabban elénk a ferences misszió munkáját.⁷⁷

Kapisztrán János a magyar király és az ország nagyurainak hosszas kérésére jött az országba. Azért hívják, hogy a török háború előtt hallhassák prédikációját. A nagyhirű obszerváns szerzetes és hitvizsgáló fogadtatása a fennmaradt levelek tanúsága szerint nemcsak ünneplés volt. A nagyhirű evangélizátor elé vitte az ország nehézségeit, egyes emberek családi gondjaikat s ferences rendtársai is azt a kérdést, ami leginkább foglalkoztatta őket. Így állapítható meg, hogy nem Kapisztrán kezd új üldözést a schizmatikusok ellen, hanem a schizmatikus misszió már régóta fáradozó egyháziak kérnek ebben is támogatást tőle. Geszti János a tövisi guardián az egyik, aki ebben az ügyben levéllel keresi fel 1455 őszén, amikor Kapisztrán Szegedre érkezett.⁷⁸ Ugyanitt vehette kézhez az aradi káptalan levelét is, melyben elpanaszolják, hogy a törökök által elpusztított városba schizmatikusok költöztek, akik „Istent nem félnek, saját urukat elűzik s az új keresztényeket (a nem régen áttérítetteket) megölik“.⁷⁹

Szegedről Lippára, onnan Karánsebesre, Gyulafehérvárra, Tövisre, Vajdahunyadra, Hátszegre vezetett Kapisztrán útja. Itt azután megszakadt missziói látogatása, a pápai legátus levelére Budára kellett mennie, hogy a török elleni hadjárat érdekében prédikáljon. Útjának eredménye az volt, hogy a többnyire román vidéken fekvő kolostorok életéből megismerhette a schizmatikus-katolikus vallásharcot, a missziói munka nehézségeit s ezek alap-

⁷⁶ Lupşa 80—81.

⁷⁷ *Történelmi Tár.* i. közlemény. 1901. 161—222.

⁷⁸ A budapesti Egyetemi Könyvtár Hevenesi kéziratgyűjteménye alapján emlékezik meg e levélről Karácsonyi I, 335.

⁷⁹ *Történelmi Tár.* 1901. 184—185.

ján kieszközölt egy rendeletet Hunyadi Jánostól, a ferencesek nagy pártfogójától, a missziói elősegítésére. 1456. jan. 6.-án Hát-szegről (Hacak) kelt levelében Kapisztrán felhívja Erdély nemes urait, hogy kövessék Hunyadi példáját, aki — a levél szerint — a maga birtokain a keleti egyházi templomok felégetését rendelte el és megparancsolta, hogy a schizmatikus papok, ha nem akarnak áttérni, üzessenek el.⁸⁰ A levél végén közli, hogy Székely Mihályra, a Kiliában járt magyar ferencesre bízta a térítést.

Székely Mihály munkájával kapcsolatban maradt fenn Hunyadinak a térítés érdekében kiadott rendelete 1456 február 7.-ről.⁸¹ Hunyadi Solymos, Hunyad és Déva kapitányához intézi levelét s abban valóban a schizmatikus papok elűzését rendeli el arra az esetre, ha nem akarnak megjelenni a Székely Mihály tanításain, — e rendelet azonban csak azokra a papokra vonatkozik, akiket a „Wladika“ szentelt fel s akik azelőtt nem voltak papok. Február 10.-én Székely Mihály levelet ír Kapisztránnak s abban örömmel jelenti, hogy Hunyadi rávette arra, hogy ígéretét írásban is adja ki. Valószínűnek kell tartanunk, hogy Kapisztrán januári levele Hunyadi szóbeli ígéretére hivatkozott, amikor őt mint példát emlegette. A rendelet csak hosszas közbenjárás után jelent meg, s nem volt olyan szigorú, amint azt Kapisztrán írta, Nincs benne szó a templomok felégetéséről s nem minden papot kényszerít az elköltözésre, csak a „Wladikától“ felszenteltekét. Így például nem érintette azt a Péter nevű vajdahunyadi esperest sem, akiről szintén Székely Mihály emlékezik meg s akit mint a románok áttérésének egyik főakadályát jellemez. Székely Mihály jelentése abban a részében árul el legtöbbet a misszió körülményeiről, amelyben azt írja, hogy a románok készek lennének az áttérésre, ha a főurak, nemesek és az egyházi prelátusok megengednék a birtokaikon lakó románok áttérését.⁸² Nagyon fontos lenne. — írja végül, — hogy az áttérők ne sujtassanak azonnal a tizedfizetés

⁸⁰ *Történelmi Tár.* 1901. 187—188.

⁸¹ *Történelmi Tár.* 1901. 192. és Lupşa 100.

⁸² *Történelmi Tár.* 1901. 195. Székely Mihály munkája nehézségére jellemző az a levél, amit a február 10.-i örvendő levél előtt négy- nappal, február 6.-án írt Kapisztránnak Hunyadival folytatott tárgyalásairól: „Aliis antea litteris ex Dewa directis V. R. P. notificavi, qualis negotii michi commissi in Hwnyad et Dewa fuerat secutus effectus, nunc hic in Lippa eorundem negotiorum solicator existens, presentem allocutus fui dominum Johannem, nil tamen de re promissa agere iuravit, cuius absque auxilio res ipsa iure carebit optato; tempus non parum in hac re perdidit, qui alibi fructu non vacuus ivissem...“ *Történelmi Tár.* 1901. 191.

kötelezettségével. A levél alapján úgy hisszük megvilágosodik, hogy miért kellett Hunyaditól ismételten kérni a rendelet kiadását s hogy miért tartotta fontosnak Kapisztrán a térítés érdekében levéllel keresni fel az erdélyi nemeseket. A földesúrak maguk voltak ellene román jobbágyaik áttérésének, mivel a katolikus jobbágy tizedet volt köteles adni az egyháznak s a kétfelé adózás által a földesúr jövedelmei csökkentek volna. Kapisztrán erdélyi látogatása a térítésnek ezt a nagy problémáját vetette fel s egyben rámutat arra, hogy milyen hősiességgel, missziói lélekkel küzdtek az egyház megerősítéséért azok a ferencesek, akik vállalták a schizmatikusok megtérítését. Valóban Scylla és Charybdis között haladtak: egyik oldalon az egyházi missziói parancs, az ország rendjének érdeke, a király akarata, amely sürgette a missziót, — másik oldalon a földesúri érdek, a magángazdaságok szempontja, amely szívesen vette a bevándorló románság letelepítését, társadalmi rendjének átalakítását, erkölcsének megszelidítését, de nem szívesen engedte át a románok által fizetett adót a nyugati egyház főpapjainak.

Kapisztrán látogatása azonban nemcsak arra volt jó, hogy felszínre kerüljenek a schizmatikus misszió kérdései, hanem bizonyos eredmények is mutatkoztak ezen a területen. Hunyad, Déva és Solymos területén minden bizonnyal előre haladt a misszió ügye a Hunyadi rendeletében emlegetett „Wladika“ elfogatása által. E „Wladika“ Kaffai János volt, aki egyes feltevések szerint, 1453 óta működött Vajdahunyad környékén,⁸³ zavart keltő munkálkodása kihívta Hunyadi János haragját s ezért 1456 januárjában elfogatta s levelet írt Kapisztránnak, amelyben kérte, tudósítsa hollétéről, hogy a foglyot utána küldhesse, mivel nem akarja tovább túrni birodalmában.⁸⁴ Láttuk, hogy a Wladika által felszentelt papokat sem volt hajlandó eltúrni. Kapisztránnak sikerült meggyőzni tévelygéseiről az elfogott vladikát, aki megtért és megkeresztelkedett. Egy „püspök“ újrakeresztelése lehet a misszió túlzása is, Kapisztránnak ez esetről beszámoló levele⁸⁵ azonban úgy jellemzi e krimi eredetű főpapot, mint aki nemcsak a schizma, hanem egy csomó eretnesség előmozdítója is volt, a püspöki jogokat törvénytelenül vindikálta magának s követőivel együtt sem a római, sem a görög ritushoz nem tartotta magát. Kapisztrán kife-

⁸³ Lupşa 83.

⁸⁴ *Történelmi Tár*. 1901. 188—189.

⁸⁵ Az 1456-ban írt két levél egyike Firmanus kardinálisnak, a másik III. Calixtus pápának ad számot a vladika működéséről és Kapisztrán általi megtérítéséről. Lupşa 101—102.

jezése szerint „heresiarcha“ volt s e körülmények megmagyarázzák Hunyadi János általi elfogatását, papjai elűzését is, akkor, amikor az üldözés más, régebbi román papokra nem terjedt ki.

Kaffai János eltávolítását nem tekinthetjük valamilyen általános vallásüldözés egyik esetének, helyi jelentőségű esemény volt, amelyet törvénytelen püspöki jogbitorlása és felforgató hatása váltott ki. Eltávolításában azonban kétségtelenül része volt a ferences misszióknak, amely minden alkalmat megragadott, hogy előre vigye a térítést. Kapisztrán, Tari László, Székely Mihály munkája s a pápáig eljutott vladika-eset azonban felhívták az egyetemes egyház figyelmét e területre s mozgalmuk nem maradhatott folytatás nélkül. III. Calixtus pápa törvényes püspököt küld az erdélyi románok számára: a volt konstantinápolyi zárdafőnököt, a szerb származású Makarioszt, aki elfogadta a florenci uniót.⁸⁶ Makarioszt 1466-ban Erdélyben találjuk, ebben az évben emlékezik meg róla egy pápai levél, feljegyezve, hogy a jurisdietiója alá tartozó híveknek, akik görög szertartás szerint élnek, prédikálja és tanítja, hogy mit hisz, mit követel a római egyház a florenci ökuménikus zsinat határozatai szerint.

Makariossal lezárul a középkori misszió nagy hulláma, ami utána feljegyezhető e területen, nem több néhány elszigetelt jelenségnél és a schizmatikus-katolikus vallásharc néhány, általánosságot nem mutató, adatánál. Makarios a román egyház Rómával kötendő uniójának előhírnöke, míg azonban ez az unió megvalósulhatott az erdélyi románság a XVI—XVII. századi erdélyi protestáns missziói munkájával állott szemben s attól nyert új, megtermékenyítő hatásokat.⁸⁷

⁸⁶ Lupşa 84—85.1.

⁸⁷ Dolgozatommal kapcsolatban szükségét látom, hogy megemlítssem azokat a munkákat, amelyek a két középkori román vajdaság katolikus egyházszervezetével foglalkoznak. Moldva és Havasalföld területén működtek azok a domokos- és ferencendi szerzetesek, akik a kunok s később a tatárok megtérítésén fáradoztak. Munkájukat néhány kolostor és missziói püspökség emléke őrízte meg. A moldvai és havasalföldi magyar és német telepések lelki gondozására szintén külön egyházszervezet alakult ki. A két vajdaságban érvényesülő magyar és lengyel politikai befolyás erősítette ezeket a szervezeteket. Munkámban nem kívántam ezeknek új történeti szintézist adni, csak ott tartottam szükségesnek a megemlítésüket, ahol történetük egyik vagy másik szakaszában a románság közötti missziót is szolgálják.

A két román vajdaság középkori katolikus egyházszerzetének egyes kérdéseit a legteljesebben Auner Carol dolgozta fel a *Revista Catolică* c. folyóiratban: *Incepturile episcopiei de Bacău*. 1912. 384—408; *Episcopia Milcovei*. 1912. 533—551; *Episcopia catolică a Severinului*. 1913. 47—62; *Episcopia de Siret*. 1913. 226—245; *Cei din urmă episcopi de Siret*. 1914. 567—577; *Episcopia catolică a Argeşului*. 1915. 439—451.

A régebbi munkák közül érdemes megemlíteni Melchisedec püspök emlékiratát: *Papismul si starea actuală a Bisericii ortodoxe în regatul României*. *Bucureşti*, 1883., amely e kérdésben elfoglalt keleti egyházi álláspontot juttatja kifejezésre, valamint Rosetti R. munkáját: *Despre Unguri și episcopiile catolice în Moldova*, 1905. *Analele Academiei Române, Secția istorică*, XXVII, 247—322. A kun misszió történetét dolgozza fel Ferentz Ioan munkája: *Cumanii și episcopia lor*, Balázsfalva, 1931. a tatár misszióban munkálkodó ferencesekről ír Andreescu C.: *Așezări franciscane la Dunăre și Marea Neagră in sec. XIII—XIV*. Iași, Cercetări Istorice VIII—IX, 151—163. A kun misszió és a milkovi püspökség történetére vonatkozó forrásokat alapos kritikai tanulmányban összegezi Makkai László idézett munkája: *A Milkói (Kun) püspökség és népei*, 1936.

Itt kell megemlítenem, hogy dolgozatom korrekurájának befejezése után vehettem kézhez Moisescu I. Gheorghe, *Catolicismul în Moldova până la sfârșitul veacului XIV*. című 1942-ben. Bukarestben kiadott munkáját. Moisescu könyve a moldvai katolicizmusra vonatkozó összes források és feldolgozások alapos vizsgálatára támaszkodva az egész kérdésnek történeti rendszerű kritikai feldolgozását nyújtja. Különösen értékes munkájának második része, amelyben a lengyel források és a lengyel nyelvű értekezések felhasználásával a Lațcu vajda korabeli lengyel katolikus befolyás, a szereti püspökség szervezése és a dominikánus rendtartomány 1375—1378. évi újjászervezése politikai hátterére világít rá. A románok közötti misszió története szempontjából azonban sajnos az ő dolgozata sem tud új eredményeket hozni. Állítja, hogy az első szereti püspök a lengyel Krakói András nem végezhetett a románok között térítő munkát. Az egyetlen, Moisescu, szerint is, a XIV. századi moldvai katolikus egyházi férfiak közül, akinek a nevéhez jelentős román térítés kapcsolódik, az a Spalatói Antal, akinek a munkája nem a lengyel, hanem a magyar befolyást árulja el. A románok közötti középkori misszió szinte maradéktalanul a magyar egyház és a kolduló rendek magyar rendtartományainak a munkája.

Juhász István.